

Ministerie van Financiën

> Retouradres Postbus 20201 2500 EE Den Haag

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EE Den Haag

Directie Financiële Markten

Korte Voorhout 7
2511 CW Den Haag
Postbus 20201
2500 EE Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Ons kenmerk

FM/2013/87 U

Uw brief (kenmerk)

Bijlagen

Antwoorden op de vragen van
de leden Van Dijck, Graus (nr.
2012Z20193) en Klaver (nr.
2012Z20177)

Datum

Betreft Beantwoording kamervragen Van Dijck en Graus, Klaver en Merkies naar
aanleiding van het SOMO-rapport

Antwoorden op de vragen van
lid Merkies (nr. 2012Z20590)

Geachte Voorzitter,

Bij deze stuur ik u de antwoorden op de vragen van de leden Van Dijck en Graus
(PVV), Klaver (Groenlinks) en Merkies (SP) over het rapport "*Het financiële
overgewicht van Nederland*" van de Stichting Onderzoek Multinationale
Ondernemingen (SOMO).

Hoogachtend,
de minister van Financiën,

J.R.V.A. Dijsselbloem

2012Z20193

Vragen van de leden Tony van Dijck en Graus (beiden PVV) aan de minister van Financiën over het rapport van de Stichting SOMO “Het financiële overgewicht van Nederland” (ingezonden 23 november 2012)

1

Heeft u kennisgenomen van de inhoud, de conclusies en de aanbevelingen van het rapport van de Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen: “Het financiële overgewicht van Nederland”? 1)

Ja.

2

Deelt u de conclusie dat de banklonen 15% te hoog zijn, vergeleken met functies buiten de sector en dat hierdoor twee miljard aan mogelijke kredietverlening verloren gaat? Zo ja, wat gaat u hieraan doen?

Met de opstellers constateer ik dat in de jaren 90 de lonen bij banken aanzienlijk zijn gestegen. Het is echter niet mogelijk om het specifieke effect van de loonkosten op de kredietverlening te bepalen. Diverse factoren hebben invloed op de kredietverlening, zoals de stand van de economie en de onzekerheid bij gezinnen en bedrijven, de situatie op de financiële markten en de invoering van Basel III.

Versterking van kapitaalbuffers door banken wordt momenteel (en naar verwachting ook in de toekomst) voornamelijk gerealiseerd door winstinhouding, en niet via overmatige beperking van de kredietverlening. DNB heeft onlangs aangegeven dat de winstgevendheid nog verbeterd kan worden door het verlagen van de bedrijfskosten. In de beantwoording op vragen van het voormalig lid Blanksma heeft mijn ambtsvoorganger aangegeven dat het gros van de operationele kosten van een bank uit loonkosten bestaat.¹ De bedrijfskosten van de Nederlands grootbanken liggen met ongeveer zestig procent van het inkomen van de banken rond het Europese gemiddelde, waar de meest efficiënte banken ratio's van rond de veertig procent laten zien.²

Er is m.i. dus ruimte voor extra kostenbesparingen. Het is echter aan de banken en hun aandeelhouders zelf om invulling te geven aan een goede verhouding tussen rendement voor aandeelhouders en de bedrijfskosten, inclusief de lonen.

3

Bent u bereid een algemene kabinetsreactie te geven op de conclusies en aanbevelingen in het rapport en aan te geven hoe deze worden omgezet in kabinetsbeleid?

Het onderwerp van het rapport en de door de onderzoekers gedane aanbevelingen en conclusies hebben reeds langere tijd mijn aandacht. Concreet betekent dit het volgende ten aanzien van de aanbevelingen:

Aanbeveling 1: In lijn brengen salarissen banken met de rest van de economie.

¹ Kamerstukken II 2011/12, nr. 3343.

² Overzicht Financiële Stabiliteit, najaar 2012

Zoals de onderzoekers zelf aangeven heeft de overheid geen directe invloed op de loonvorming van de private sector. Deze aanbeveling is dan ook in de eerste plaats gericht aan de partijen die hier over gaan, de werkgevers en werknemers. Dit betekent overigens niet dat ik stil zit. In mijn reactie op vragen die het lid Klaver over hetzelfde onderhavige SOMO-rapport stelde heb ik aangegeven dat beloningsbeleid een belangrijk onderwerp voor mij is, en dat ik aandacht voor dit onderwerp zal blijven vragen in mijn contacten met de sector.

Aanbeveling 2: Op geduldige aandeelhouder richten en sober rendement

Het is aan beursondernemingen zelf om aandeelhouders te zoeken. Recent is een wet in het Staatsblad gepubliceerd, die per 1 juli 2013 in werking zal treden, welke beursondernemingen beter in staat stelt om hun aandeelhouders te identificeren en de dialoog met hen aan te gaan.³ Dat kan bijdragen aan de stabiliteit van het aandeelhoudersbestand.

Het bepalen van een gewenste rendement op eigen vermogen van banken is daarnaast niet een zaak van de overheid, maar is afhankelijk van wat beleggers als adequaat zien gegeven de beschikbare beleggingsalternatieven. Voor de crisis lagen de rendementen op bank aandelen niettemin mijns inziens te hoog. Vijftien procent rendement jaar op jaar was toentertijd geen uitzondering. De diverse maatregelen in de financiële sector die dienen om de bankensector stabiel te maken zullen naar verwachting dit rendement structureel verlagen. DNB heeft in haar overzicht Financiële stabiliteit (najaar 2012) aangegeven dat banken nu reeds met veel lagere streefrendementen zijn gaan plannen. De combinatie van stabielere banken en lagere rendementen zullen naar verwachting ook hun weerslag hebben op het type investeerders dat banken in de toekomst trekken: investeerders die geïnteresseerd zijn in veiligere banken en daarvoor genoeg nemen met een lager rendement.

Aanbeveling 3: Voor diversiteit in sector kiezen boven internationale sector

Ik deel de aanbeveling dat diversiteit in de financiële sector wenselijk is; diversiteit kan zorgen voor meer stabiliteit en ertoe bijdragen dat klanten zo goed mogelijk kunnen worden bediend. Ik zie diversiteit echter niet noodzakelijkerwijs als het tegenovergestelde van een sector die internationaal actief is. Nederland kent als kleine open economie met een relatief internationaal georiënteerd bedrijfsleven vanouds ook een relatief internationaal georiënteerd bankwezen dat dit bedrijfsleven ondersteunt. Wel kunnen grote, internationaal actieve banken bepaalde problemen voor de financiële stabiliteit met zich mee brengen, zoals de crisis heeft laten zien. Tegen de achtergrond van de lopende hervormingen van de financiële sector zal de Commissie "*Structuur Nederlandse Banken*" daarom onderzoeken of naast alle maatregelen die al worden genomen, aanvullend structuurhervorming van de bankensector noodzakelijk is om de financiële stabiliteit te waarborgen.

Aanbeveling 4: Verminderen van fiscale prikkels om schulden te maken

Het is goed om bij deze aanbeveling een onderscheid te maken tussen bedrijven die niet in de financiële sector actief zijn en huishoudens.

Bij bedrijven die niet in de financiële sector actief zijn is de schuld in aanloop naar de financiële crisis niet toegenomen. Het IMF Global Financial Stability Report van april 2012 laat zien dat de schuld van Nederlandse bedrijven met ongeveer 120% van het bbp in internationaal opzicht relatief laag is en tussen 2000 en 2010 licht is afgenomen.⁴ Hiermee vormt Nederland een uitzondering op de internationale trend. Ook de verhouding tussen de omvang van de schuld en de omvang van de balans is met ongeveer 60% relatief laag. Deze ontwikkeling geeft op zich geen aanleiding om de mogelijkheden voor renteaftrek voor

³ Stb 2012, 588.

⁴ Zie figuur 2.36.

bedrijven in de vennootschapsbelasting naast de al bestaande renteaftrekbeperkingen verder te beperken.

Bij Nederlandse huishoudens zijn de schulden in aanloop naar de crisis wel fors toegenomen. In deze sector zijn al een flink aantal maatregelen aangekondigd die de fiscale prikkels om schulden aan te gaan zullen verminderen. Dit wordt ook bevestigd in het rapport van SOMO. Zo wordt voor bestaande en nieuwe hypothecaire leningen vanaf 2014 het maximale aftrektarief (vierde schijf), in stappen van een half procent per jaar, teruggebracht naar het tarief van de derde schijf. Daarnaast is vastgelegd dat de LTV (loan-to-value ratio) van hypotheek geleidelijk (zes jaarlijkse stappen van 1%) wordt afgebouwd tot 100%. Tot slot is hypotheekrenteaftrek voor nieuwe gevallen na 1 januari 2013 beperkt tot annuïteitenhypotheek.

Ook bij banken zijn al maatregelen genomen om de prikkels om schulden te maken te beperken. Zo wordt o.a. door de verhoging van de kapitaalbuffers (Basel 3) de hefboomwerking van een bank beperkt.

1) <http://tinyurl.com/SOMOrapport>

2012Z20177

Vragen van het lid Klaver (GroenLinks) aan de minister van Financiën over het bericht 'Hoge salarissen bankiers drukken kredietverlening' (ingezonden 23 november 2012)

1

Acht u het wenselijk dat de hoge salarissen in de financiële sector de kredietverlening beperken? 1)

Zie het antwoord in reactie op vraag 2 en 3 van de leden Van Dijk en Graus over hetzelfde onderhavige SOMO-rapport.

2

Bent u bereid in overleg te treden met de Nederlandsche Bank (DNB) en de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) over loonmatiging in de financiële sector? Zo nee, waarom niet?

Beloningsbeleid is een van mijn voornaamste aandachtspunten als het gaat om de financiële sector. Ik heb regelmatig contact met de sector hierover. Zo heb ik, in lijn met de motie Klaver¹, in een gesprek met de Nederlandse Vereniging van Banken de banken erop gewezen om de lonen te matigen.

3

Gaat u loonmatiging bij ABN AMRO toepassen? Zo nee, waarom niet?

De inhoud van CAO's, zoals afspraken over de hoogte van lonen, en de totstandkoming ervan is voorbehouden aan de vakbonden en werkgevers. Ik heb daar geen rol in. Het tegengaan van perverse prikkels en het beheersen van risico's die uit kunnen gaan van beloningsbeleid hebben mijn volle aandacht. Op dit gebied zijn de afgelopen tijd verschillende maatregelen geïntroduceerd, zoals het Besluit beheerst beloningsbeleid. Ook dit kabinet hecht aan een duurzaam beloningsbeleid. Om die reden is in het regeerakkoord een bonusplafond van 20% opgenomen. Volledigheidshalve wijs ik erop dat de Staat het aandeelhouderschap in ABN AMRO heeft overgedragen aan de stichting NLFJ.

4

Bent u bekend met het feit dat banken regelmatig om uitstel of verzachting van nieuwe regelgeving (bijvoorbeeld met betrekking tot de stortingen in het depositogarantiestelsel (DGS) en de bankenbelasting) verzoeken met het argument dat stapeling van regelingen de kredietverlening onder druk zet? Bent u bereid toe te zeggen dat wet- en regelgeving met betrekking tot de financiële markten niet verzacht wordt, zolang banken de lonen in hun sector niet matigen?

In het kader van de introductie van de bankenbelasting heeft de Staatssecretaris van Financiën de Eerste en Tweede Kamer reeds toegezegd de situatie omtrent kredietverlening te monitoren op basis van gegevens van DNB.² Wanneer de kredietverlening enkele opeenvolgende kwartalen negatief zal zijn of er een acuut forse krimp in de kredietverlening optreedt, dan zal bestudeerd worden of er instrumenten zijn die kredietverlening minder belasten. De resultaten

¹ Kamerstukken II 2012/13, 33 227, nr. 11.

² Conform de aangenomen (gewijzigde) motie van het Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal mevrouw Sent (Kamerstukken I 2011/12, 33 121, J) zullen Eerste Kamer en Tweede Kamer uiterlijk 1 juni 2013 geïnformeerd worden over de kredietverlening in Nederland via dit rapport.

van de monitoring van de bankenbelasting zullen ook gebruikt kunnen worden om de effecten van alle maatregelen tezamen te beoordelen. Dat laatste laat onverlet dat er mogelijkheden zijn tot besparing op de ontwikkeling van loonkosten en ik de banken daarop wijs in relatie tot de ruimte tot de ruimte voor kredietverlening.

2012Z20590

Vragen van het lid **Merkies** (SP) aan de minister van Financiën over *het rapport: «Het Financiële Overgewicht van Nederland»* (ingezonden 29 november 2012).

1

Deelt u de conclusie uit het onderzoek dat er een onbalans bestaat tussen de Nederlandse bankensector en de reële economie. Zo nee waarom niet.

Nederland heeft, zoals bekend, internationaal gezien een vrij omvangrijke bancaire sector. Nederland als handelsland heeft altijd behoefte gehad aan internationaal actieve banken die het exporterende bedrijfsleven internationaal kunnen ondersteunen.

Een grote bancaire sector is echter niet zonder risico's zoals tijdens de crisis is gebleken. In de crisis zien veel overheden, waaronder de Nederlandse, zich gedwongen omwille van de financiële stabiliteit financiële instellingen te steunen. Zo komen bancaire risico's ongewenst voor rekening van de overheid.

2 Deelt u de conclusie dat vanaf een bepaalde grootte van de financiële sector, de reële economie wordt belemmerd? Zo ja, bent u van mening dat dat in Nederland het geval is? Wat gaat u hieraan doen?

Specifiek onderzoek naar de effecten van een grote financiële sector op de groei van de reële economie is een recente ontwikkeling. Er kan nog niet gesproken worden van een internationale consensus over hoe de grootte van de financiële sector het beste gemeten kan worden en in welke mate hierbij het type activiteiten van de financiële sector van belang is.

In het recente verleden hebben, zoals de auteur van het SOMO rapport terecht opmerkt, onderzoekers van het IMF en de *Bank of International Settlements* (BIS) onderzoek gepubliceerd dat stelt dat bij een private schuld van boven ca. 100% van het bruto binnenlands product het positief effect van additioneel privaat krediet op groei negatief is.¹ In dergelijke onderzoeken wordt echter niet naar de netto activa positie van de lenende partijen of naar het type leningen gekeken. In Nederland staat weliswaar relatief veel privaat krediet uit (ca. 214% van het bruto binnenlands product²) maar er is ook sprake van een grote netto activa positie voor huishoudens, onder meer door grote besparingen in pensioenfondsen. Ook bestaat er internationale consensus dat in de jaren na een zware financiële crisis een dergelijke hoge private schuld geleidelijk zal worden afgebouwd door huishoudens en bedrijven (het zogenaamde *deleveraging*). Momenteel verkeren veel ontwikkelde economieën in deze afbouwfase. In Nederland draagt de geleidelijke verlaging van de Loan-to-value ratio bij aan de afbouw van schulden van huishoudens en aanbieders. Ook de maatregel dat over leningen die op of na 1 januari 2013 zijn aangegaan, de rente enkel in aftrek mag worden gebracht als die lening in maximaal 360 maanden en ten minste volgens een annuïtair aflossingsschema volledig wordt afgelost, draagt bij aan deze doelstelling.

Andere indicatoren dan uitstaand privaat krediet geven overigens ook een wat ander beeld voor Nederland. Zo geven de BIS onderzoekers in hetzelfde onderzoek ook aan dat bij een werkgelegenheid in de financiële sector van meer dan 3.5% van de totale werkgelegenheid de groei van een economie wordt beperkt. Hoewel ook voor dit percentage geldt dat er zeker geen internationale consensus over bestaat, kan wel opgemerkt worden dat Nederland met een kleine 3% werkgelegenheid in deze sector echter nog onder dit kritische punt zit. Ook een snelle *groei* van de werkgelegenheid in de financiële sector kan volgens de BIS groei beperken door talenten

¹ Arcand, Berkes & Panizza, "Too Much Finance?", IMF working paper, juni 2012, en Cecchetti & Kharroubi, "Reassessing the impact of finance on growth", BIS Working Paper, juli 2012.

² Op basis van data van het CBS.

van andere sectoren weg te trekken. In Nederland daalt juist de werkgelegenheid in de financiële sector al enige jaren.

3

Is het u bekend dat uit het onderzoek volgt dat Nederlandse banken tot die met de hoogste leverage behoren? Wat is volgens u de oorzaak daarvan en wat is uw opvatting over dit feit?

Nederlandse banken hebben, net als Duitse en Belgische banken, een relatief hoge mate van hefboomwerking ('leverage') ten opzichte van andere banken in Europa. Dit wordt grotendeels veroorzaakt doordat de Nederlandse grootbanken relatief weinig zakenbankactiviteiten hebben en veel traditionele bankactiviteiten, met name een groot hypotheekportefeuille. Voor de traditionele bankactiviteiten, zoals hypotheeken, hoeft conform de internationale regels van het Bazels Comité relatief weinig kapitaal aan te worden gehouden. Hierdoor kennen Nederlandse banken een relatief grote hefboomwerking.

De financiële hefboom is in aanloop naar de crisis niettemin een belangrijke voorspeller van problemen geweest. Marktpartijen kijken daarom steeds kritischer naar de hefboom. In dit kader heeft het Bazels Comité als deel van de Basel III regels, de wereldwijd geharmoniseerde kapitaal- en liquiditeitseisen, voorgesteld naast de risicogewogen kapitaalseis ook een ongewogen kapitaalseis - een maximale hefboom - te introduceren (deze staat ook wel bekend als de 'leverage ratio'). Nederland steunt de introductie van deze ratio, waardoor onafhankelijk van het type activa op een bankbalans de hefboomwerking wordt beperkt.

4 Deelt u de mening van de onderzoekers dat de impliciete overheidssteun die banken genieten 4 tot 12 miljard euro aan financieel voordeel oplevert? Zo nee, waarom niet.

5 Hoe groot is het financieel voordeel dat banken door de impliciete overheidssteun genieten? Welke berekening ligt hieraan ten grondslag?

Het is een bekend gegeven dat banken wereldwijd genieten van een impliciete overheidsgarantie. Nederland is daarop geen uitzondering. Deze impliciete overheidsgarantie betreft een inschatting van de markt dat een overheid een bepaalde bank, als deze in de problemen zou komen, niet gemakkelijk kan laten failleren omdat de gevolgen ervan voor de financiële stabiliteit te groot zouden zijn. Door deze marktperceptie kunnen banken goedkoper financiering aantrekken. Berekeningen van de impliciete overheidsgarantie proberen doorgaans het voordeel dat lagere inleenkosten opleveren te becijferen. Ook rating agency's kijken naar impliciete overheidsgaranties en publiceren doorgaans voor banken zowel *stand-alone* credit ratings (die de intrinsieke sterkte van banken aangeven) en *all-in* credit ratings (die de kans op en mate van potentiële overheidssteun meenemen). OECD onderzoek laat zien dat voor circa driekwart van de grote Europese banken (waaronder een aantal Nederlandse banken) de *all-in* rating hoger is dan de *stand-alone* rating.³

Zoals de auteur van het SOMO-rapport terecht aangeeft lopen de uitkomsten van de berekeningen waarin de impliciete overheidsgaranties geschat worden wijd uiteen. Verschillen worden onder meer veroorzaakt door verschillen in de typen vreemd vermogen waarop het inleenvoordeel wordt meegenomen en de periode waarop de berekening wordt toegepast (in perioden van stress vinden de berekeningen doorgaans hogere waarden dan in normale tijden). Een impliciet probleem van veel van deze berekeningen is verder dat ook de kredietwaardigheid van de overheid zelf een grote rol speelt. Bij een zeer kredietwaardige overheid als de Nederlandse is de berekende waarde van de impliciete overheidsgarantie automatisch relatief hoog als gevolg van een sterke begrotingsdiscipline; immers, de overheid heeft de middelen om banken indien noodzakelijk voor de financiële stabiliteit te ondersteunen. De waarde van de Nederlandse impliciete garanties is

³ Zie "Implicit Guarantees for Bank Debt: Where do we stand?", OECD Journal: Financial Market Trends Volume 2012.

volgens het reeds genoemde OECD onderzoek echter relatief klein ten opzichte van veel ons omringende landen met een *vergelijkbare* kredietwaardigheid.